

CANAN'IN FALNAME SERİSİNDE YER ALAN HAYVAN TASVİRLERİNİN TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ KÖKENLERİ¹

The Origins of Animal Depictions in CANAN's Falname Series in Turkish Mythology

Hazal ORGUN*

ÖZET

Paleolitik dönemlerden itibaren inanç sistemleri ve mitolojilerle sanatsal üretimler arasında bağlantı olmuştur. Sözlü bir gelenek olan mitlerin aktarımı çeşitli sanat dalları ile sağlanmıştır. Böylelikle toplum, sanat ve mitler beraber gelişmişlerdir. Tüm inanç sistemleri kendi mitolojilerini ve buna bağlı olarak sanatlarını oluşturmuşlardır. Türk mitolojisi de bu durumdan bağımsız değildir. Orta ve İç Asya'da gelişmeye başlayan Türk mitolojisi kendi efsanelerini, destanlarını, tapınma kültürlerini, tören ve ayinlerini yaratmıştır. Türk mitolojisinde gerek gerçek gerekse efsanevi hayvanlar her zaman önemli birer imge ve simge olmuşlar; efsane ve destanlarda önemli roller oynamışlardır. Süreç içerisinde Şamanizm'in de etkisiyle hayvan ve doğa kültürleri daha ön plana çıkmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da Türklerin İslam öncesi inanç sistemleri gelenek-görenek, örf-adet, batıl inanç vb. formlarda ya da İslamiyet'le harmanlanarak Türklerin yaşayışından etkisini göstermiştir. Türk mitolojisinin bu etkisi modern ve çağdaş Türk sanatında da kendini göstermektedir. CANAN'ın Falname Serisi bu devamlılığın en güncel örneklerinden birisidir. Kendisini aktivist feminist bir kültür işçisi olarak tanımlayan sanatçı, eserlerinden birden çok medyumu kullanmaktadır. Kökleri İslam öncesi Türk kültürüne dayanan minyatür, sanatçının sıklıkla kullandığı bir yöntemdir. Minyatür 2.0 isimli sergi için 2020 yılında üretilen Falname Serisi'nde, Türk ve İslam mitolojilerinden kaynak alınarak hayvan, yaratık, efsane vb. temalar "modern" minyatür sanatı kullanılarak tasvir edilmiştir. CANAN; kadının sanat sahnesindeki yok sayılmasına karşı duran, görünürlüğünü arttıran ve Batı temelli sanat tarihi kanonundan ötekileştirilen Doğu sanatının yok sayılmasına tepki gösteren işler üretmektedir. Falname Serisi kullandığı mecaz (minyatür) ve dayandığı temalarla bu amaçlara hizmet eden önemli bir örnektir. Bu bağlamda çalışmamız kapsamında Falname Serisi'nde yer alan hayvan tasvirlerinin Türk mitolojisindeki kökenleri ve anlamları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: CANAN, Falname Serisi, Türk mitolojisi, hayvan tasvirleri

ABSTRACT

There has been a connection between belief systems and mythologies and artistic productions since the Paleolithic periods, The transfer of myths, which is an oral tradition, has been provided by a variety of branches of art. In this way, society, art and myths developed together. All belief systems have created their own mythology and, accordingly, their arts. Turkish mythology is not an exception of this situation. Turkish mythology, in which started to develop Central and Inner Asia, created its own legends, epics, cults of worship, ceremonies and rituals. In Turkish mythology, both real and mythical animals have always been important images and symbols; and they played important parts in legends and epics. Within the process, with the influence of Shamanism, animal and nature cults came to the forefront. After the Turks converted Islam, the pre-Islamic belief systems of the Turks has shown its influence from the life of the Turks in different forms by changing into traditions, manners and customs, superstitions, etc. or by blending with Islam. This effect of Turkish mythology also shows itself in modern and contemporary Turkish art. CANAN's Falname Series is one of the most recent examples of this continuity. The artist, who defines herself as an activist feminist cultural worker, uses multiple mediums in her works. Miniature, which has its roots in pre-Islamic Turkish culture, is a method that the artist frequently uses. In the Falname Series, produced in 2020 for the Miniature 2.0 exhibition, themes such as animals, creatures, legends, etc., based on Turkish and Islamic mythologies, were depicted using "modern" miniature art. CANAN produces works that stand against the neglectedness of women in the art scene, increase their visibility, and react to the being overlooked of Eastern art, which is marginalized from the Western-based art history canon. Falname Series is an important example that serves these purposes with the medium (miniature) it uses and the themes it is based on. Herein, within the scope of our study, the origins and meanings of the animal depictions in the Falname Series in Turkish mythology will be examined.

Keywords: CANAN, Falname Series, Turkish mythology, animal depictions

¹ Eserlerin görsellerini çalışmamda kullanmama için verdiği için Sayın CANAN'a ve tarot tasarımının fotoğraflarını kullanmama izin verdikleri için Pattu'ya teşekkür ederim.

* Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, horgun@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7547-273X

Giriş

Bir toplumun süregelen mitosları, destanları, halk hikayeleri gibi sözlü kültür unsurları, o toplumu tanımak ve analiz etmek adına oldukça önemlidir. Yazıdan çok daha köklü bir geçmişe sahip olan sözlü gelenekler inanç sistemleri ve mitolojilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Mitolojiler ve inanç sistemleri ile toplumların yazınsal ve sanatsal üretimleri arasında Paleolitik devirlerden itibaren güçlü bir bağ var olmuştur. Sözlü geleneklerin devamlılığı, kuşaklar ve kültürler arası aktarımı öncelikli olarak plastik sanatlarla, sonrasında edebi metinler aracılığıyla sağlanmıştır. Bu duruma koşut olarak da her inanç sistemi ve mitoloji kendi sanat pratiğini ve dilini geliştirmiştir. Oldukça geniş bir coğrafya ve tarihsel sürece yayılmış olan Türk mitolojisi de bu durumdan ayrık bir örnek değildir.

Türk mitolojisinin oluşumu ve gelişimi; Orta ve İç Asya'da Paleolitik devirlerden itibaren başlamış, bozkır kültürü ile biçimlenmiş, proto-Türklerin katkıları ile farklı bir bütün haline getirilmesi süreciyle ilerlemiştir (Çoruhlu, 2012, s. 13). Zaman içerisinde, Çin başta olmak üzere, çevre kültürlerle etkileşim ve Şamanizm, Budizm gibi diğer inanç sistemlerinin entegrasyonu oldukça derinlikli bir mitoloji ve inanç sistemi ortaya çıkmıştır. Hayvan ve hayvancılıkla iç içe olan bozkır kültüründe pişen Türk mitolojisinde hayvanlar her daim önemli birer simge ve imge olmuşlardır. Kozmogonik, yaratılış, türeyiş ve köken, totem, kahramanlık mitleri başta olmak üzere her temadaki mitlerin içerisinde çeşitli hayvanlar kendilerine yer bulmuşlardır. Hayvan ve doğa kültürleri Şamanizm, Animizm ve Totemizm² kültürlerin etkileri ile süreç içerisinde daha ön plana çıkmıştır. Türklerin İslam öncesi inanç sistemleri gelenek-görenek, batıl inanç vb. formlarda ya da İslamiyet'le harmanlanarak Türklerin yaşayışında İslamiyet'i kabulünden sonra etkisini göstermeye devam etmiştir.

Türk mitolojisi, İslam öncesi Türk kültürleri, Türk-İslam sanatlarının izleri ve etkileri modern Türk plastik sanatlarında 1930'larla beraber çeşitli biçimlerde görülmeye başlamıştır. Bu etkileşimin ivmesi düz bir gelişim hattı çizmemekle beraber çağdaş Türk plastik sanatlarında hala kendini göstermektedir. CANAN'ın 2020 tarihli Falname Serisi hem kullandığı sanatsal ifade aracı hem de kullandığı tema açısından, bu etkileşimin gözler önüne serildiği en güncel örneklerden bir tanesidir.

CANAN, kendisini pek çok medyum aracılığıyla sanatsal işler üreten, kültür üretimi yapan aktivist, feminist bir kültür işçisi olarak tanımlamaktadır (Yılmaz, 2010, s. 126). Sanatçı, 2010 yılında yaptığı açıklama ile "(...) Evlenirken kullanılmaya zorlanan soyadı, boşanırken devletin iznine ve kocanın hediyesine dönüşüyor. Soyadlarının bana sağlayacağı 'faydalardan' ve soyadlarımdan feragat ediyorum (CANAN, 2010)." diyerek hem babasından gelen (Şahin) hem de evliliği sürecinde kullandığı ve sanat camiasında bilindiği soyadını (Şenol) kullanmayı tamamen reddetmiştir. Bu tercih, sanatçının eserlerinde sıklıkla gördüğümüz kadın bedeni üzerindeki erkek egemen dünyanın tahakkümü, "kadın" olmakla ilintili temalarla birebir paralellik gösteren bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. CANAN, aynı zamanda Batı'nın Doğu üzerindeki, özellikle sanatsal ve sanat tarihsel bağlamdaki, baskı ve ötekileştirmesine karşı tavır da almaktadır. *Falname Serisi'*nde tercih edilen ifade aracının Doğu ya da İslam sanatı olarak sınıflanan minyatür olması ve tasvirlerde yine Doğu'nun kültürü olan Türk ve İslam mitolojilerinin kullanılması, sanatçının sanat alımlayıcısını kendi geçmişi, gerçeği, özü ile karşı karşıya getirmesinin, yüzleştirmesinin bir örneğidir.

Türk sanatı içerisinde minyatürlü yazma eser örnekleri ilk kez Uygur döneminde, 762 yılında Maniheizm'in kabulünden sonra, görülmeye başlanmıştır (İnal, 1995, s. 7). Anadolu coğrafyasına gelindiğinde, Selçuklu döneminde özellikle yönetici sınıfının destekleriyle gelişen sanatsal üretimler arasında minyatür önemli

² Fuzuli Bayat, Mitolojiye Giriş isimli eserinde Totemizm ile Türk inanç sisteminin bağdaşmadığını ileri sürer (Bayat, 2005, s. 59-77); Bahaeddin Ögel ise Türk Mitolojisi isimli eserinde Şamanizm'le bağlantılı olarak Totemizm'in etkileri olduğunu (Ögel, 1993a, s. 29-40) belirtir.

yer tutmuştur (Tanındı, 1996, s. 3). Osmanlı kaynaklarında minyatür, tasvir veya nakış olarak geçmektedir (Mahir, 2018, s. 15). Türk minyatürü, Osmanlı döneminde, 16. yüzyılla beraber kendi klasiğini yaratmıştır. 17. yüzyılla birlikte bu klasik üsluptan kopmaların ortaya çıktığı, 18. yüzyılda geleneksel kimliğinden çok uzaklaşmadan yeni bir sanat anlayışını içselleştirmeye başladığı bir süreç yaşanmıştır (Mahir, 2018, s. 77,85). 18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı'nın Batılılaşma hareketleri ve politikalarıyla beraber minyatür yerini yavaş yavaş tuval resmine bırakmıştır. Tanındı, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren resimli el yazması faaliyetinin görülmediğini söylemektedir (1996, s. 62). Ancak bu minyatürün tamamen göz ardı edildiği anlamına gelmemektedir. Değişen kültürel ve sosyal yapıyla dönüşüm geçiren, kendi çağına uyum sağlayan bir minyatür sanatından söz etmek mümkündür. Bunun en öne çıkan örneği Metin And'ın *Çarşı Ressamları*³ olarak adlandırdığı gruptur.

Osmanlı'da geç dönemle beraber minyatürün kitaplardan çıkarak gündelik yaşantının bir parçası haline geldiği görülmektedir. Bu değişimin en ilgi çekici örneklerinden bir tanesi, kimi kişilerin dükkanlarının camlarına mitolojik unsurlar içeren minyatürler asması ve bu minyatürleri kullanarak müşterilerine fal bakmalarıdır (Tüzinoğlu & Özkara, 2020, s. 16). Fal, fal bakmak, geleceğe dair kehanetlerde bulunmak tarih boyunca benzer ya da farklı formlarla bütün topluluklarda kendine bir biçimde yer bulmuştur. Zaman içerisinde Türk ve Fars edebiyatlarında “fal bakmaya yarayan, mistik folklorun gereği olarak anlaşılması kolay bir dille yazılmış resimli ve resimsiz, tıbbî folklorla ait telkine dayalı kitaplar” falname adı verilen türü meydana getirmiştir (Uzun, 1995).

Fotoğraf 1: Falname Serisi tarot kartları kutu tasarımı
(<https://www.pattu.net/falname/>)

Fotoğraf 2: Falname Serisi tarot kartları
(<https://www.pattu.net/falname/>)

CANAN, Falname Serisi'ni yaratırken açıkça bu türden etkilenmiştir. Falname Serisi'ne baktığımızda tam olarak bu geçmiş uygulamanın biçimsel ve işlevsel bir izdüşümüne rastlamaktayız. Seride yer alan 71 adet minyatür (bkz. Tablo 1) tarot destesi haline getirilmiş (Fotoğraf 1 ve 2), sanatçının tarot falı bakarak gerçekleştirdiği performanslarda kullanılmıştır. Sanatçı bu konu üzerine “Normalde zaten kahve falı bakan bir insanımdır. Corona zamanında tarotla ilgilenmeye başladım. Burada yapmak istediğim; rastgele minyatürleri, kendim de modifiye ederek, değiştirerek ve kendimden bir sürü şey katarak bir tarot kartı destesi yaratmak. (CANAN & Toprak, 2020)” demiştir.

Falname Serisi ve Hayvan Tasvirleri

Türk mitolojisi ve İslam öncesi Türk inanç sistemlerinde hayvanlar çok önemli ve etkin bir yer tutmaktadır. Destan ve efsanelerde bazen dost, yol gösteren kimliklerine bürünen hayvanlar, kimi zaman da alt edilmesi gereken bir düşman ya da kötülüğün ve kötünün birer simgesi olarak yer almıştır. Totemizm ve animizm

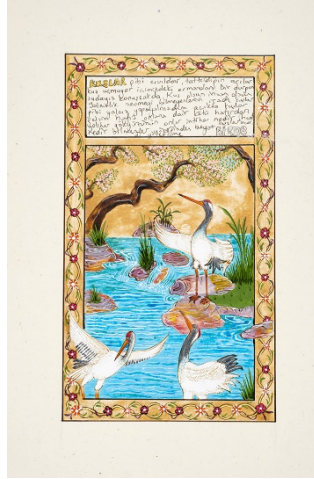
³ Çarşı Ressamları hakkında detaylı bilgi için bkz. And, M. (2018). *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları*. Yapı Kredi Yayınları.

inanışları paralelinde gelişen hayvan ve doğa kültleri ile ilişkili olarak bazı hayvanlar “hayvan-ata” olarak kabul edilmişler ve kutsal sayılmışlardır. Çeşitli soyut kavramlar ve/veya ilah ve ilaheler, iyi ve kötü ruhlar, Tanrılardan gelen yardımcı-aracılar gibi doğaüstü varlıkları simgeleştirmek için yine hayvanlardan yararlanılmıştır. Şamanizm ve Şaman için hayvan kültleri ve hayvanlar hayvan-ata, alemler arasında bir rehber, donuna girilen⁴ hayvan gibi inanışlarla beraber yine oldukça ön plandadır. Şamanların hayvan seslerini taklit etmeleri, hayvanlara ait dilleri kullanabilmeleri, ayinler esnasında Yeraltı-Yer-Gökyüzü arasında gezinebildiğinin bir işareti olarak da görülmüştür (Eliade, 2006, s. 126).

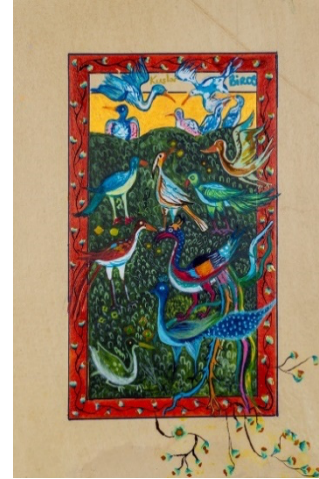
Kuşlar; Türk mitolojisi, inanç sistemleri ve sosyo-kültürel yapıda önemli hayvanların başında gelmektedir. Falname Serisi'nde de en çok betimlenen hayvan çeşitli türleri ile kuştur. Ancak Türk mitolojisi içerisinde yırtıcı kuşlar, seride kendilerine yer bulamamışlardır. Seride yer alan 14 minyatürde çeşitli kuş tasvirleri yer almaktadır. Bu minyatürlerden sekiz tanesinde yer alan kuşların türü belirlenememiş, beş örnekteki türler belirlenebilmiş, kalabalık bir grup kuşun olduğu bir örnekte ise türleri ayırt edilmiş ve edilememiş örnekler bir arada yer almıştır (bkz. Tablo 1).

Resim 1: CANAN, Kuş 1, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 2: CANAN, Kuşlar 2, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 3: CANAN, Kuşlar 1, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerde bazı topluluklar kuşları ongun olarak kabul etmişlerdir (Çoruhlu, 2012, s. 176). Örneğin; 24 Oğuz boyunun da sembolleri birer kuştur ya da eskiden her Yakut kabilesi türediğini kabul ettiği kuşla anılır ve bu kuşa göre kabilenin kabullenilme seviyesi belli olurmuş (Ögel, 1993a, s. 29,34). Yine Ögel'e göre hayvan-ataları temsil eden üç tip şaman elbiselerinden birisi kuştur (Diğerleri geyik ve ayıdır.) (1993a, s. 36). Çoğu İslam öncesi Türk topluluklarında kuş ruh, cennet ve ölümle ilişkilendirilmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te “uçmâq” kelimesinin karşılığı olarak “cennet verilmiştir (Kaşgarlı Mahmûd, 2005, s. 613). Uçmak kelimesinin ya da uçmağa varmak deyiminin ölüm ve ölmek manasında kullanıldığı da bilinmektedir. Yakutlarda çocukların ruhlarının da göklerden kuş biçiminde indiğine dair bir inanış bulunmaktadır (Beydili, 2004, s. 357).

Minyatürlerden; Kuşlar 1 (Resim 3), Kuşlar 2 (Resim 2) ve Kuş 3 isimli üç örnekte leylek net bir şekilde seçilebilmektedir. Leylek, Göktürklerin kurttan türeyiş efsanelerinin bir versiyonunda kendisine yer bulmaktadır. Bu efsaneye göre, Hunların kuzeyinde bulunan Göktürklerin ataları 18 kardeşmiş, büyük

⁴ Şamanların ayin esnasında hayvan-atalarının şekline girmesini Türkler “donuna girmek” olarak isimlendirmişlerdir (Ögel, 1993a, s. 29).

kardeşlerden bir tanesi kurttan doğmamış. Yaz ve Kış Tanrılarının kızları denen iki karısından dört çocuğu olmuş. Dört çocuktan en büyük olan başkan olunca *Türk* unvanını almış. Bir kardeşi ise leylek biçimini alarak uçup gitmiştir (Ögel, 1993a, s. 27-28). Bu türeyiş efsanesi Türkler ile leylek arasında bir bağlantı kurulduğunu göstermektedir.

Kuşlar 1 (Resim 3) ve Kuş 2 isimli iki örnekte karşımıza tavus kuşu çıkmaktadır. Tavus olarak da adlandırılan bu tür, Türk kültüründe Tanrı kuşu, alakuş veya gelin kuşu adıyla da bilinmektedir (Ceylan, 2011). Çoruhlu, İslam öncesi Türk kültüründe tavus kuşunun güzellik, itibar ve şerefın simgesi olduğunu, aynı zamanda taht simgeciliğiyle de ilişkili olduğunu belirtmiştir (2012, s. 177). Tavus kuşunun taht ile olan ilişkisi, hüma kuşu ile ilişkisi olup olmadığını düşündürmektedir. Kimi özellikleri ile anka, simurg gibi mitik kuşlarla karıştırılan hümanın kesin bir betimlemesi bulunmamaktadır. Kimilerine göre hüma “Çin, Hitâ, Deştikıpçak veya Hindistan’da yaşayan serçeden büyük, boz saksaganı andıran bir kuş (Kurnaz, 1998)” olarak tasvir edilir. Dişi tavus kuşları da, erkeklerinin canlı ve göz alıcı renklerinin aksine, kahverengi ya da gri tonlu kahverengi yani boz renktedirler. Ayrıca Büyük İskender’in Hindistan’dan Avrupa’ya getirdiğine inanılan tavus kuşunun, bu bağlamda coğrafik kökeni de hüma ile uyusmaktadır (Ceylan, 2011). Osmanlı’da devlet anlamında kullanılan “hümayun” kelimesinin bu kökten gelmesi, tavus kuşu ve hüma kuşunun taht ve birbirleriyle paralel ilişkisi olabileceği düşüncesini destekler gözükmektedir.

Seride yer alan minyatürlerden Kargalar ve Karga isimli iki eserde karga tasviri görülmektedir. Karga ve/veya kuzgun Türk inanç sistemleri arasında çoğunlukla negatif anlam taşıyan, kötünün simgesi olmuş, buna karşın zaman zaman dostluk da göstermiş bir kuştur. Bu ikilikli anlamın renk simgeciliği ile ilintili olması da muhtemeldir. Kara renk olarak eski Türk kültürlerinde anlamı tartışmalı bir renktir. Bir yandan kötülük, karanlık, yer altı unsurlarıyla ilişkiliyken bir yanda da dayanıklılık, bilgelik, sadakat gibi olumlu özellikleri simgelemiştir (Küçük, 2010, s. 190-191). Çoruhlu, kara karganın Şeytan ve kötülüğün simgesi olduğunu belirtmiştir (Çoruhlu, 2012, s. 177). Er-Sogotoh Destanı’nda; Buura-Dohsun isimli cehennem zebanisi Kara-Han’ın canını almak istemiş; bu sırada gelen Er-Sogotoh bu zebani ile dövüşmeye başlamış. Er-Sogotoh damarlarındaki tanrısal kanın verdiği giderek artan kuvvetle Buura-Dohsun’un başını kesip vücudunu parçalamış ve parçaları göğe savurmuş. Sadece kalbinin bir ucu kalmış ve o parça da karga olup uçmuştur (Ögel, 1993a, s. 106). Ögel’in Orta Asya’daki ilk kurt efsanesi olduğunu belirttiği ve Çin kaynaklarından aktardığı efsanede ise karga olumlu bir rolde yer almıştır. Hun hükümdarı, Wu-sun devletine hücum etmiş ve krallarını öldürmüş, ancak çok küçük olan oğlunu öldürmeye kıyamamış. Bunun üzerine çocuğun çöle atılmasını, hayatta kalıp kalmamasının kaderine bağlı kalmasını emretmiş. Bir karga ağzında taşıdığı eti getirip çölde emekleyen çocuğa vermiştir (Ögel, 1993a, s. 14).

Ördek, güvercin ve telli turna yalnızca Kuşlar 1 (Resim 3) isimli eserde net bir şekilde tanımlanabilmiştir. Ördek, özellikle Budist dönemle beraber, bolluk ve mutluluğun; güvercin ise uzun bir yaşamın, turna yine uzun bir hayat ve ölümsüzlüğün sembolü olarak görülmüştür (Çoruhlu, 2012, s. 177). Ögel, iki farklı hikâyede, bir yaşlı kadının güvercin kılığında girip genç bir kızla konuşmaya gittiğinden ve Keloğlan masallarından birinde bir Han’ın karısının güvercin olup göklere uçtuğundan bahsetmiştir (Ögel, 1993b, s. 550-551). Gölde boğulmuş ancak yılın belli dönemlerinde ördek biçimini alarak su yüzüne çıkan genç kız efsaneleri de bulunmaktadır (Boratav, 2012, s. 103). Orta Asya’da göçebe olan turnalar, haberci olarak görülmüş, bazen de Tanrının elçisi olarak kabul edilmişlerdir (Ögel, 1993b, s. 553). Yine turna kuşları, sungur ve kuğu ile beraber, Türk inanışlarında ruh simgesi olabilen kuşlardandır (Esin, 2001, s. 44).

Kuş 1 (Resim 1) ve Altın Kuş isimli minyatürlerde harpi olarak nitelendirilebilecek fantastik bir hayvan görülmektedir. Harpiller ölümle ilişkili, kadın baş ve göğüs kısmına ve akbaba pençelerine sahip uçan türden yaratıklardır (Çoruhlu, 2012, s. 154). CANAN, bir tarot performansında bu tasvirlerle daha olumlu

bir noktadan yaklaşmıştır. Kuş 1 isimli minyatürü kismet ve arzulanan güzel günlerin kişide olduğu; Altın Kuş isimli minyatürünse gurur kartı olduğunu ve kullanılan tavus kuşu renklerinin kültürel zenginliğe yorulduğunu ifade etmiştir (CANAN, 2020).

At tasviri, Falname Serisi'nde karşımıza en çok çıkan ikinci hayvan türüdür. İki örnekte kanatlı [At 2 (Resim 5) ve Şans (Resim 20)] olmak üzere yedi minyatürde at tasviri [Kardeşler, Gemi, At 1 (Resim 4), Kuş 3, Çadır (katır olmaları da muhtemeldir.)] görülmektedir. Atla ilişkili olarak ikişer adet olmak üzere burak ve kentaur tasviri de görülmektedir. Ancak bu fantastik hayvanlara konumuz bağlamının dışında olduğu için değinilmeyecektir.

Resim 4: CANAN, At 1, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 5: CANAN, At 2, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Türk kültüründe, yaşayışında, inanç sistemleri ve mitolojisinde at son derece önemli bir hayvandır. Ulaşımından yük taşımaya, barıştan savaşlara kadar her alanda atlara ihtiyaç duyulmuştur. At, insanın en iyi yoldaşlarından ve dostlarından birisi olarak kendine pek çok efsane ve hikâyede yer bulmuştur. Özellikle kahramanlara eşlik eden atlar sahiplerinin en kıymetli varlıkları ve zafer ortakları kabul edilmişlerdir (Çoruhlu, 2012, s. 164). Ayrıca at, 12 hayvanlı Türk takviminde⁵ yer alan hayvanlardan birisidir (Esin, 2001, s. 106) ve yedinci yıla karşılık gelmektedir.

At ile gök arasında da bir bağlantı olduğu da anlaşılmaktadır. Gök Tanrı'nın simgelerinden biri olması ve Gök Tanrı'ya kurban hayvanı olarak sunulmuş olması (Çoruhlu, 2012, s. 163) bu düşünceyi desteklemektedir. Roux, atın gökle ilişkili olduğu düşüncesinin bozkır kültüründe milattan önceki dönemlere kadar gittiğini de ileri sürmüştür (2011, s. 35). Atın gökle olan bir diğer ilişkisi ise Şamanist törenlerle alakalıdır. At, şamanın gökyüzüne çıkmak için binek olarak kullanacağı hayvandır, bu sebeple de pek çok zaman kanatlı olarak düşünülmüş (Çoruhlu, 2012, s. 163) ve tasvir edilmiştir. Türk astrolojisine göre de Küçük Ayı takım yıldızı bir arabayı çekmekte olan iki attan oluşmuştur (Çoruhlu, 2012, s. 158).

Atların kökeni ile ilgili birden fazla inanış görülmektedir. Bir Yakut inanışına göre kahramanların atları güneş evrenindedir, bir efsaneye göre ise özellikle cins atlar ejderhalarla tanrılardan türemiştir, bir diğer inanış ise sudan

⁵ Esin'in Kaşgari'den aktardığına göre 12 hayvanlı Türk takviminde yer alan 12 hayvan aynı sırayla hem yıllar hem de aylar için kullanılmaktadır (Esin, 2001, s. 106).

çıkan su kökenli atlarla ilgilidir (Uraz, 1994, s. 145-146). Su kökenli atlarla ilgili efsaneleri Çoruhlu, atın Türk kozmolojisinde su unsuru ile alakası olmasına ve suyun hayvan formundaki temsilinin at olmasına bağlamaktadır (2012, s. 164).

Ejder ya da ejderha figürleri, Falname Serisi'nde altı minyatürde karşımıza çıkmaktadır [Yay, Ejderha 1 (Resim 6), At 1 (Resim 4), Yay 2, Ejderha 2 (Resim 7), Keçi (Resim 14)]. Türk mitolojisinde kendisine yer edinmiş olmasına karşın fantastik bir hayvan olan ejderhanın kökeni oldukça tartışmalıdır. Ögel, Çin kültüründen çok geçmiş dönemlerde Türklere geçtiğini savunmaktadır (1993b, s. 566); Uraz ise ejderhayı Yakın Doğu'dan gelen hayvanlar kategorisine koymuştur (1994, s. 143). Yazınların bir kısmında ejderhalar evren olarak da isimlendirilmiştir. Bu isimlendirme, Uygur devrindeki Gök çarkını iki ejderin döndürdüğü düşüncesi (Çoruhlu, 2012, s. 155) ile paralellik taşımaktadır. Benzer bir şekilde Esin de zamanın kozmik simgesinin, gök çarkını çeviren ejder olarak betimlendiğini yazmaktadır (2001, s. 19-20).

Resim 6: CANAN, Ejderha 1, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 7: CANAN, Ejderha 2, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Ejderhalar, Türk kültüründe özellikle erken dönemlerde bolluk, bereket kuvvet, güç gibi olumlu anlamlar taşımışlardır (Çoruhlu, 2012, s. 154). Ancak köken sorunu gibi Türk inanç sistemlerinde sembolize ettiği kavramların olumlu-olumsuz olması üzerine de çok uzlaşılammıştır. Uraz (1994, s. 161) ve Beydilli (2004, s. 191-192) ejderi genel anlamda kötü bir unsur, kahramanın karşısındaki düşman, ölüm-kuraklık-çocuk ölümü-hastalık gibi kötücül olayların sebebi olarak betimlemişlerdir; Çoruhlu bu negatif anlamların Ön Asya kültürleri ile alışverişin bir sonucu olarak geliştiğini belirtmiştir (2012, s. 154).

Ejder motifinin yılanla da ilişkisi görülmektedir. Kazan-Tatar Türklerinde görülen bir mite göre; bir yılan 100 yıl yaşarsa ejdere, bu ejder de 1000 yıl daha yaşarsa Yuha olarak isimlendirilen kötü bir yaratığa dönüşürmüş (Akt. Durabilmez & Tekin, 2020, s. 317-318). Ejderha, pek çok kültürde olduğu gibi, Türk efsanelerinde çoğu zaman yedi başlı, ağızından ateş çıkarabilen bir hayvan olarak betimlenmiştir (Boratav, 2012, s. 66). Bir efsaneye göre; ejderha ile dövüşen kahraman, ejderhanın yedi başından altısını tek seferde kesmiştir. Ejderha, kahramanın tekrar darbe indirmesi için bağırması, çünkü o zaman başları yeniden çıkacaktı (Uraz, 1994, s. 162).

Türk kozmolojisinde yer ve gök ejderi adı verilen ejderden bahsedilmiştir. Baharda yer ya da su altından çıkan yer ejderi, gökyüzüne çıkararak yağmur yağmasına sağlarmış (Çoruhlu, 2012, s. 154-155). Bu örnekte de Türk mitoloji ve

kozmozolojisinde ejderhanın gökyüzü, su ve yer unsurları ile ilişkili olduğu görülmektedir.

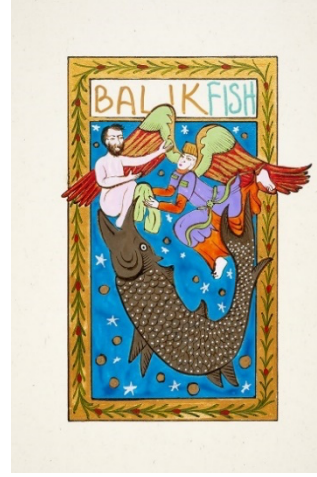
Balık tasviri, Falname Serisi'nde beş minyatürde kendine yer bulmuştur [Balık 1 (Resim 8), Balık 2 (Resim 9), Yay 2, Eller, Balık 3 (Resim 10)]. Orta Asya'da atlı bozkır kültüründe yaşayan, daha çok hayvancılıkla uğraşan Türklerin balık ve balıkçılıkla çok derin ilişkileri görülmemiştir. Kuzey Asya'nın soğuk bölgelerinde yaşayan Türklerde, başka geçim kaynağı olmaması sebebiyle, balıkçılık görülmektedir; daha çok da ırmak ve göl balıklarını bilmişlerdir (Ögel, 1993b, s. 534).

Resim 8: CANAN, Balık 1, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 9: CANAN, Balık 2, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 10: CANAN, Balık 3, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Balık; nehir, göl gibi su kenarlarında yaşayan Türklerde bolluk, bereket, refah ve evlilikte üreme ve mutluluğun simgesi olarak görülmüştür. Türk kozmolojisi içerisinde de gök gürültüsünün hayvan formlu sembolüdür (Çoruhlu, 2012, s. 167). Uygurlarda balıkçılıkla uğraşmak veya balık öldürmek günah kabul edilmiştir (Tokyürek, 2013, s. 268). Çoruhlu; 12 hayvanlı Türk takviminde beşinci yıl olan Nek veya Luu yılının bazen balık (genel kabul ejderha ya da timsah) anlamına geldiğini belirtmiştir (2012, s. 196).

Her ne kadar balık ve balıkçılıkla çok iç içe bir kavim olmasa da Türklerin çeşitli mit ve efsanelerinde balık yer bulmuştur. Balığın en önemli yer tuttuğu destanların başta geleni ise Verbitskiy'in derlediği ve Ögel'in aktardığı Altay Yaratılış Destanı'dır.

(...)

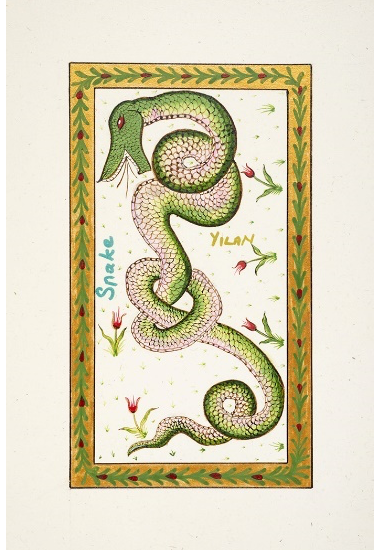
Bu buyruk üzerine, üstünü gök bezemiş!
Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
Bu dünyanın yanına, yaratılmış üç balık.
Bu büyük balıkların, sütüne dünya konmuş,
Balıklar çok büyükmüş, dünyaya destek olmuş.
Dünyanın yanlarına, iki de balık konmuş,
Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş.
Bir başka balık ise, yere gerilmiş imiş,
Kapkaralık kuzeye, başı çevrilmiş imiş,
Ortadaki balığın başı tam kuzeydeymiş,
Tufan hemen başlanmış, yönü az değişseymiş.
Onun başı her zaman, tam yönle durmalıymış,
Bu yön hiç değişmeden, kuzeyde olmalıymış (Ögel, 1993a, s. 433-434).

(...)

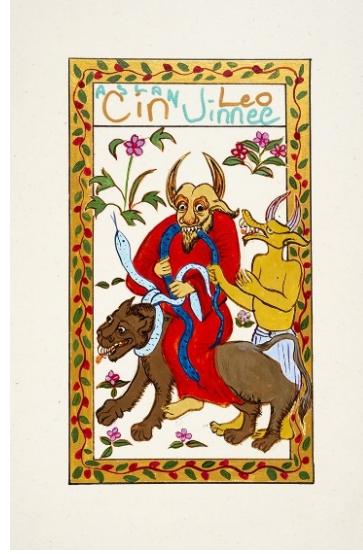
Güney Sibiryaya bölgesine ait Türkçe destanlarda da benzer bir motif görülmektedir. Bu destana göre; dünyanın altında Kiro-Balak isimli büyük bir balıkla 40 boynuzlu

bir öküz olduğu ve zaman zaman bu yaratıkların insanlardan çocuk kurban istediği aktarılmıştır (Ögel, 1993a, s. 440).

Yılan, seride dört örnekte karşımıza çıkan bir diğer hayvandır [Şahmaran, Yılan (Resim 11), Eller, Cin ve Aslan (Resim 12)]. Yılan, Türk mitolojisi ve inanç sistemlerinde kendine çokça yer bulmuştur. Ancak çoğunlukla kötülük, yeraltı dünyasının simgesi olarak ve kara renkle anılmıştır. Şeytan, şeytani varlık ve şeytani dünyanın en çok görülen zoomorfik sembolü de yılanıdır. Bunun en önemli sebebi Türk Şamanizm'inde yılanın Erlik, kara yılanın bir kamçıya sahip olarak da betimlenir, ile ilgili bir sembol (Çoruhlu, 2012, s. 183) olması gelmektedir.

Resim 11: CANAN, Yılan, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 12: CANAN, Cin ve Aslan, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Yılanın Erlik'le, şeytanla, olan bağıntısı Radloff'u derlediği Altay Yaratılış Destanı'ndan net bir şekilde görülebilmektedir. Bu efsaneye göre; Tanrı dokuz dallı bir ağaç yaratmış ve dört dalındaki meyvelerin yenmesini yasaklamış, bekçi olarak da bir köpek ve bir yılan bırakmıştır. Erlik; önce insanı yasak dallardan yemeğe kandırmak istemiş, başaramayınca uyuyan bekçi yılanın içerisine girmiş ve meyveyi önce yılan, sonra da yılan aracılığıyla insanlara (Törüngü ve Eci) yedirtmiştir. Tanrı bu olayın sorumlusunu ararken Törüngü, Eci, yılan ve köpek suçu birbirlerine atarlar. En sonunda Tanrı yılanı "Ey yılan, bundan sonra Şeytan'ın kendisi ol! İnsan düşmanın olsun, öldürsün canın alsın, kötülük timsali ol, adın öyle kalsın!" demiştir (Ögel, 1993a, s. 453-457). Bu destan tek başına dahi yılanın İslam öncesi Türk kültürü ve inanışlarında neden kötü ile paralel anlama geldiği gösterir niteliktedir.

Yılanlar ve şamanlar arasında önemli bir ilişki görülmektedir. Yakut inanışına göre ilk kam bir kara şamandır; bu kara şaman Yakutların büyük tanrısını tanımayı kibri yüzünden reddetmiştir. Bunun üzerine tanrı vücudunu yılanlardan oluşmuş şamanı ateşe atmış, ateşten bir karakurbağa, bu karakurbağadansa cinler meydana gelmiştir (Çoruhlu, 2012, s. 183).

Bununla beraber yılan, 12 hayvanlı Türk takviminde yer alan (Çoruhlu, 2012, s. 196) hayvanlar birisidir ve altıncı yıla karşılık gelmektedir. Türk kozmolojisinde ise yer unsurunun [Beydilli, su unsurunu da eklemektedir (2004, s. 616).] ve kuzeyin sembolü de yılanıdır (Çoruhlu, 2012, s. 183).

Keçi ve koç, Türk mitolojisi içerisinde genel hatları ile benzer özellikler gösteren hayvanlardır. Seride üç tanesi keçi [Güneş ve Ay 2 (Resim 13), Gemi (Resim 19), Keçi (Resim 14)], bir tanesi koç [Koç (Resim 15)] olmak üzere bu hayvanları içeren dört adet minyatür bulunmaktadır (bkz. Tablo 1). Koyun veya keçi (Koy veya

Kon), 12 hayvanlı Türk takviminde yer almaktadır (Çoruhlu, 2012, s. 196) ve sekizinci yıla karşılık gelmektedir.

Resim 13: CANAN, Güneş, Ay 2, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 14: CANAN, Keçi, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 15: CANAN, Koç, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Keçi, koç, koyun gibi küçükbaş hayvanlar Türk inanç sistemleri içerisinde çoğunlukla sunulan bir kurban olarak yer almışlardır. Eski Türklerde koyun ve/veya beyaz renkli koç Gök Tanrı'ya kurban edilmektedir (Çatalbaş, 2011, s. 53). Göktürkler, büyük tanrılarının dört oğlundan birisi olan, Yeşil Han'a koyun yavrusu kurban ederlermiş; bu Han'a tabi olan boyun ongunu ise keçiymiş (Uraz, 1994, s. 150-151). Ancak bu hayvanlar eğer beyaz renkte değillerse, anlamlarında bir değişim oluşmaktadır. Beyaz renk dışındaki koç, keçi gibi hayvanlar yer tanrısının hayvanları kabul edilmiş ve bu sebeple yere, özellikle matem törenlerinde, kurban edilmişlerdir (Çoruhlu, 2012, s. 175).

Keçi, Türk kültür ve mitolojisini etkileyen inanç sistemlerinden biri olan Taoizm'de ölümsüzlüğün sembolüdür, bir diğeri olan Budizm'de ise koyunla beraber çeşitli ilahlarla ilişki içerisinde (Çoruhlu, 2012, s. 175). Zaman zaman hanedan arması olarak da karşımıza çıkan koç, kuvvet, güç, alplik gibi kavramlarında simgesi olarak kullanılmıştır (Çatalbaş, 2011, s. 53). Çoruhlu, *sıgun* kelimesinin hem dağ keçisi hem de geyik anlamında kullanıldığını, bu sebeple iki hayvanın da av kültürüyle ilişkisi olduğunu belirtmiştir (2012, s. 175). *Divânü Lugâti't-Türk'te* ise "sıgun" kelimesi "erkekler özgü olan; bir şeyin erkek cinsinden olanı" olarak tanımlanmıştır (Kaşgarlı Mahmûd, 2005, s. 488). Keçi ve geyik türlerinde ise, dişilerde de zaman zaman görülmekle beraber, çoğunluk olarak boynuzlu olan cinsiyet erkektir. Kelimenin iki hayvan içinde kullanımı bu sebepten de kaynaklanmış olabilir.

Geyik; Falname Serisi'nde de karşımıza iki minyatürde çıkmaktadır [Geyik 1 (Resim 16), Geyik 2 (Resim 17)]. Türk mitolojisi içerisinde, kurtla beraber, en önemli hayvanlar birisidir. Aynı zamanda kökleri mezolitik devirlere kadar inan en eski ve köklü sembollerinden biridir (Çoruhlu, 2012, s. 165). Bu denli eski ve totemik yansımalar gösteren, Şamanizm'de önemli bir yer edinen geyikle ilgili bir türeyiş efsanesine rastlanmamıştır. Yalnızca Cengiz Han'ın ataları ile ilgili efsanede, Cengiz Han'ın soyu gökten Tanrının buyruğuyla gelmiş Gögümsü-Kurt ve sarı-kızılımsı dişi geyik olarak belirtilmiştir (Ögel, 1993a, s. 575).

Resim 16: CANAN, Geyik 1, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Resim 17: CANAN, Geyik 2, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Geyik, Şaman törenlerinde donuna girilen ruhlardan, kült hayvanlarından birisidir (Çoruhlu, 2012, s. 165). Hayvan-atalarla ilgili en özgün şaman giysilerinden bir türün de geyik olduğunu kuşlarla ilgili bölümde belirtilmiştir. Geyik çok çeşitli anlatılarda doğüstü güçlerle donatılmıştır; bu durum Türk efsanelerinde daha çok dişi geyik olarak karşımıza çıkan bu hayvanın birer dişi ilahe ya da dişi tanrı (Ögel, 1993a, s. 569) olarak konumlandırılmalarıyla ilişkilidir. Örnek olarak Çin kaynaklarından, Göktürklerin ataları ile ilgili aktarılan bir efsane şu şekildedir:

Göktürklerin atalarından biri, sık sık bir mağaraya giderek orada dişi bir Deniz-Tanrısı ile sevişirmiş. İki arasında bu aşk ilgileri devam ederken, günün birinde bu Göktürk reisi, bir süre avı düzenleyerek ordusu ile ava çıkmış. Askerler geniş bölgelerdeki vahşi hayvanları sürerek, nihayet küçük bir yere sıkıştırmışlar. Bundan sonra da avlarının etrafını çevirip birer birer avlamaya başlamışlar. Tam da bu sırada askerlerden biri, karşısına çıkan bir Ak-geyiği okuyla vurarak öldürmüştü. Bundan sonra sevgilisini yerinde bulamayan Göktürk reisi, meseleyi anlamış ve bu Ak-geyiği vuran askerle onun kabilesini cezalandırmış. Bu cezaya göre Göktürklerde insan kurbanları, hep o bu askerinin kabilesinden verilirmiş (Ögel, 1993a, s. 569-570).

Göktürklerde, Ak-geyiğin kutsal olduğu inancının da ataları ile ilişkilendirilen bu efsane ile ilgili olması muhtemeldir.

Geyik aynı zamanda pek çok efsanede olumlu bir yol gösterici, rehber olarak betimlenmiştir. Avrupa Hunları ile ilgili bir efsanede; Güney Rusya'da yaşadıkları dönemde bir dişi geyik av sırasında Avrupa Hunlarını bataklığa sürüklemiş; bu bataklığı geçilmez sanan Hunlar, geyiği takip ederek bataklığı geçmişler ve düşmanları olan İskitlerin memleketine ayak basar basmaz da geyik kaybolmuştur (Ögel, 1993a, s. 578). Bununla beraber, al ya da kahverengi geyikler ise yer ya da yer altı unsuru ile daha çok ilişkilendirilmiştir. Peşinden koşan avcıyı yeraltına götüren geyiklerle ilgili efsaneler (Çoruhlu, 2012, s. 165), daha çok bu renklerdeki geyiklerle ilgili olmalıdır. Bu efsanelerin Anadolu kültüründe de yansımaları gözükmemektedir. Anadolu'da anlatılan bazı masallarda Kaf Dağı'nda oturan Tepe-göz'ün kızı olan bir ala geyikten ve bu geyiğin avcıları Kaf Dağı'na çekerek onlara kötülük yaptığından bahsedilmektedir (Ögel, 1993a, s. 25).

CANAN, ise serinin tarot destesi ile gerçekleştirdiği performanslarından birisinde geyik kartları ile ilgili yorumlarında geyik sembolizmine farklı bir noktadan yaklaşmıştır. Geyiği güç ile ilişkilendirmekle birlikte, zarif ve ürkek bir

hayvan olduğunu, bu sebeple sezgilerine güvendiğini ve bu sezgileri ile hayatta kaldığını belirtmiştir. (CANAN, 2020).

Aslan, Falname Serisi'nde iki adet minyatürde kendisine yer bulmuştur [Cin ve Aslan (Resim 12), Aslan (Resim 18)]. Türk kültüründe aslan kendisine Budizm'le beraber daha fazla yer bulmuşsa da çeşitli kurganlardan çıkan buluntular Türk kültüründe çok daha köklü bir geçmişi olduğunu göstermektedir (Çoruhlu, 2012, s. 159). 12 hayvanlı Türk takviminin üçüncü senesini temsil eden hayvan da pars veya kaplan veya aslan olarak kabul edilmektedir (Esin, 2001, s. 106).

Roux, aslanın bazı bölgelerdeki Türkler için kurdun yerini almış olabileceğini ancak bu düşünceyi destekleyen rivayetlerin çoğunun benzer bir yırtıcı olan kaplanla ilgili olduğunu da eklemektedir (Roux, 2011, s. 34). Aslana ait olan unsurlar, yelesi ve postu gibi, kahramanlık sembolü olarak görülmüş; uzun saçlı olmak ile aslan yelesi arasında bir simgesel bir bağlantı kurulmuştur (Çoruhlu, 2012, s. 159). Kaşgarlı Mahmûd, arslan şeklinde yazmış ve hanlara verilen bir unvan olduğunu belirtmiş (2005, s. 151); Esin ise buna ek olarak aslanlı tahtın da yalnızca hükümdarlara özgü olduğunu altını çizmiştir (2001, s. 140).

Resim 18: CANAN, Aslan, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5cm, 2020©

Aslan çeşitli efsane ve hikayelerde de kendisine yer bulmuştur. Ögel'in aktardığı bir Sibiryaya masalında; avlanmakta olan bir erkek çocuğu bir mağaraya girmiş ve burada aslanlar ve ayılarla yaşayan 13 kız görmüş. Bu kızlar, çocuğu görünce kurt şekline dönüşüp onunla savaşmışlardır (1993a, s. 24).

Hayvan mücadele sahnelerinde karşımıza sıklıkla çıkan aslan, bu sahnelerde galip gelen taraftadır. Bu bağlamda gök unsuru ile ilişkilidir ve kavram çiftlerinden olumlu olanlarının (aydınlık, iyi vb.) simgesidir. Kanatlı olarak tasvirlerinin bulunması da gök unsuru ile ilişkiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir (Çoruhlu, 2012, s. 159-170).

Fil tasviri, seride yalnızca iki minyatürde görülmektedir [Gemi (Resim 19), Şans (Resim 20)]. Eski Türklerin yaşadığı coğrafya ve bölgeler göz önüne alındığı zaman filin, Türk inanç sistemlerine ve kültürüne sonradan dahil olduğu çıkarımını yapmak çok güç olmamaktadır. Filin Türk kültürüne girişi ve fil hakkında bilgilerin görülmesi Budizm'le olan ilişkiler sonucunda olmuştur (Ögel, 1993b, s. 542).

Resim 19: CANAN, Gemi, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Budizm'de, Siddharta Gautama'nın doğumunun mitolojik unsurlarından bir tanesi, anne rahmine beyaz bir fil şekline girerek yerleşmiş olmasıdır (Tokyürek, 2013, s. 258). Yine Buda ile ilgili ancak Uygurca yazılmış bir hikâye de şu şekildedir: Altı dişli kutsal beyaz bir fil olan Buda Himalaya Dağları'nın yamaçlarında yaşamış; kendisi gibi fil biçiminde olan iki eşinden birine çiçek vermeyi unutması üzerine, unutulmuş karısı fil formunda olan Buda'dan intikam almaya karar vermiştir (Çoruhlu, 2012, s. 170).

Ögel; eski Türkçede kullanılan “yanggan, yangga, yagan” kelimelerinin fil için özgün karşılıklar olduğunu ancak filin çoğunlukla Budist metinlerden yapılan tercümelemlerde görüldüğünü belirtmiştir (1993b, s. 542-543). Bu duruma karşın fil, Türklerin kültürünü İslamiyet'in kabulünden sonra dahi etkilemeye devam etmiştir. Türk-İslam kültürünün üretimlerinde hükümdarlık, kuvvet, kahramanlık güç gibi kavramlarla ilişkili olarak kullanılmıştır (Çoruhlu, 2012, s. 171).

Deve, Falname Serisi'nde de iki minyatürde görülmektedir [Gemi (Resim 19), Şans (Resim 20)]. Türk kültüründe çok eski dönemlerden beri bilinen bir hayvan olmakla beraber, Roux onu tabu saymamız gerektiğini ancak mitolojideki yerinin sınırlı olduğunu (2011, s. 64) belirtmiştir. Deve aynı zamanda Erlik'in yaratmış olduğu hayvanlardan kabul edilmiş, bu sebeple de zaman zaman korku da duyulmuştur (Alptekin, 2021, s. 242). Türk kültürü ve inanç sistemleri içerisinde deveye bir kutsiyet atfedildiği, önem verildiğini gösteren çeşitli detaylar bulunmaktadır. Erkam Aidar isimli bir masalda tanrının beyaz renkli bir devesi olduğundan (Uraz, 1994, s. 151), savaş ilahı Kızagan Tengere'nin de Altaylı şamanlar tarafından kırmızı yularları olan erkek bir deve sırtında çağrıldığından (Çoruhlu, 2012, s. 169) bahsedilmektedir. Kara Kırgızlar ise Aysun Ata isminde develeri koruyan bir evliya olduğuna inanmışlardır (Uraz, 1994, s. 152). Eski Uygurca tıp metinlerinde de deveye yer verildiği ve deve sidiğinin kepeğe iyi geldiği gibi bilgiler yer aldığı aktarılmıştır (Tokyürek, 2013, s. 257).

Resim 20: CANAN, Şans, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Deveye çoğunlukla olumlu anlamlar yüklenmiştir. İlahlar ve tanrılarla ilişkilendirilmiş, güç ve kudretin simgesi olmuştur. Türk mitolojisinde bir ongun ve alp olarak da kullanılmıştır (Çoruhlu, 2012, s. 169). Hatta Roux, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra⁶ Kağan'ın adının ataları arasında bir deve bulunduğu inancına işaret ettiğini söylemiştir (2011, s. 64). Bu varsayım, develerin hayvan-ata olarak da görüldüğü düşüncesini destekler niteliktedir.

Köpek tasviri seride yalnızca bir örnekte görülmektedir [Köpek (Resim 21)]. Türk mitoloji ve inanç sistemlerinde çoğunlukla negatif, kötü, hatta aşağı görülen bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Efsane ve hikayelerde çok nadir ve çoğunlukla küçük rollerde kendisine yer bulmaktadır. Kırgız mitlerinde Kumayık adı verilen (Uraz, 1994, s. 152) ya da Sibiry Türk masallarında yer altına giden Kaya-kapısı'nın önünde Cedey-Han'ın yedi başlı bekçi köpeği gibi (Ögel, 1993a, s. 25) önemli sayılabilecek az sayıda örnek bulunmaktadır.

Köpek, Şaman ayinleri esnasında genel olarak yer altına inerken kullanılmış, bu sebeple de yer altı dünyası ile ölümle ilişkilendirilmiştir; ayrıca köpek donuna girmek zayıf olan şamanlar tarafından tercih edilmiştir (Çoruhlu, 2012, s. 178). Yılandan bahsedilen bölümde değinildiği gibi, Altay yaratılış efsanesinde Erlik tarafından, yasaklanan meyvelerin insanlar tarafından yenilmesi için kandırılmış hayvanlardan da birisidir.

⁶ Buğra, damızlık deve anlamına gelmektedir (Kaşgarlı Mahmûd, 2005, s. 204).

Resim 21: CANAN, Köpek, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5 cm, 2020©

Bunlarla beraber bazı eski Türk kavimlerinin köpeğe taptığı ve ona kurban kestiği ya da bazı eski Türk topluluklarının köpeği hayvan-ata olarak kabul ettikleri de bilinmektedir (Çoruhlu, 2012, s. 178). Örneğin; bir efsaneye göre Kırgızlar Tatar prensi ile kırmızı bir köpekten türemişlerdir (Uraz, 1994, s. 152). Ancak Ögel'in belirttiği üzere Köpek-ata inancının kökü Tibet kaynaklıdır (1993a, s. 565). Hatta Türklerin Tibetlileri aşağı bir toplum olarak görmeleri, kendi inanışları bağlamında köpeği aşağı bir hayvan olarak görmeleri ile ilişkilidir (Ögel, 1993a, s. 562).

Budizm'de köpek hem Buda'nın biçimini aldığı hayvanlardan birisidir ancak aynı zamanda reenkarnasyon inancına göre ise günahkarların yeniden doğumlarının üçüncüsünde aldıkları hayvan suretidir (Çoruhlu, 2012, s. 178).

Kurt, Türk mitolojisinde ve kültüründe en önemli hayvanların başında gelmektedir. Proto-Türklerden itibaren kurt Türklerin inanç sistemlerinde ve yaşayışlarında çok büyük bir yer tutmuştur. Bugün bile kurdun Türk kültürü için bu önemi pek çok açıdan devam etmektedir. Ancak Falname Serisi'nde kendisine yalnızca bir minyatürde yer bulabilmiştir [Erkek (Resim 22)].

Resim 22: CANAN, Erkek, kâğıt üzerine mürekkep, guaj, kalem, 24x16.5cm, 2020©

Türkler için kurdun bu derece öne çıkmış olmasının en önemli sebebi çok

sayıda köken ve türeyiş efsanesinde hayvan-ata ya da hayvan-ana olarak kabul edilmiş olması vardır. Bu efsanelerin kiminde erkek kurttan kiminde de dişi kurttan üreme motifi görülmektedir. Bu türdeki efsanelerin en eskisi karga bölümünde de bahsi geçen Orta Asya'daki ilk kurt efsanesidir. Hun hükümdarı tarafından çöle bırakılan çocuğa önce karga yardım etmiş, sonrasında ise bir dişi kurt gelerek çocuğu emzirmiştir (Ögel, 1993a, s. 14). Göktürk ve Uygurların atası kabul edilen Kao-çılarla ilgili efsane ise şöyledir: Kao-çı hükümdarının çok akıllı, çok iyi iki (kimi kaynaklarda üç) kızı varmış. Kağan, kızlarının bu iyi özellikleri sebebi ile ancak Tanrı ile evlenebilecekleri kararına varmış ve kızlarını bir dağın tepesine bırakmış. Kızlar uzun sürede tepede bu Tanrı'yı bekleyip durmuşlar. En sonunda tepenin çevresinde yaşlı ve erkek bir kurt dolaşmaya başlamış ve küçük kız, bu kurdun tanrının kendisi olduğunu ve aşağı inip onunla evleneceğini söylemiş. Tepeden inen kız kurtla evlenmiş ve Kao-çı halkı işte bu birliktelikten türemiştir (Ögel, 1993a, s. 17-18). Göktürklerin türeyiş ile ilgili efsanede ise dişi kurttan türeme motifi görülmektedir. Ögel'in aktardığı efsane özetle; bir savaştan sonra tamamen soyları tükenen Göktürklerden bir tek 10 yaşında bir erkek çocuk hayatta kalmıştır. Bir dişi kurt bu çocuğu et vererek beslemiş ve büyütüştür. Sonrasında çocuk ve kurt karı-koca hayatı yaşamaya başlamışlar ve sonrasında kurt 10 erkek çocuk doğurmuştur. Zamanla bu çocuk büyümüş, dışardan kızlar getirip onla evlenmişler ve soylarını devam ettirmiş. Göktürkler de bu 10 soydan birisinden gelmekteymiş (1993a, s. 20-21) şeklindedir. Türk mitolojisinde benzer temalarla şekillenen çok fazla efsane yer almaktadır. Pek çok kavim, kurtla ilişkili olarak kendi köken mitlerini yaratmıştır.

Türk destan ve hikayelerinde kurt sadece hayvan-ata olarak yer almamıştır. Aynı zamanda bir yol gösterici, rehber, koruyucu ve yardımcı ruh olarak da önemli roller üstlenmiştir. Örneğin Tuvalarda şamanların yardımcı ruhlarından bir tanesi de kurttur (Beydili, 2004, s. 351). Savaşta rehberlik ettiği efsanelere bir örnekse Oğuz Kağan Destanı'dır. Oğuz Han'ın İdil boyları akınlarının aktarıldığı kısımda, Oğuz Kağan'ın çadırına ışıklar içinde bir kurt gelmiş, ordusuna onun öncülük edeceğini söylemiş ve savaş meydanına kadar askerlere rehberlik etmiştir (Ögel, 1993a, s. 120).

Kurt aynı zamanda dirlik, güç, cesaret simgesi olarak da görülmüştür. Kurt yüreği yemenin kişiyi daha cesur edeceği, kurdun bir işareti taşımanın insanı heybetli göstereceği, kurt derisinin al basmasından koruyacağı gibi folklorik inanışlar (Uraz, 1994, s. 144) kurda yüklenen bu anlamlardan ileri gelmektedir.

Türk astrolojisi ve göksel doğa olaylarında da kurt kendisine yer bulmuştur. Büyük Ayı burcunun, Küçük Ayı'yı (iki at) kovalayan yedi kurttan oluştuğu kabul edilmiştir ya da ayın evrelerinin oluşumunu Yakutlar ayı ve kurtların dolunayı yemesiyle açıklamışlardır (Çoruhlu, 2012, s. 158).

Sonuç

Falname Serisi, CANAN'ın 2020 yılında Minyatür 2.0 Sergisi için ürettiği bir sanat eseridir. Seri'de tema olarak Türk-İslam sanatında halihazırda var olan minyatürlerin, bir tür *appropriation*⁷ uygulanarak yeniden üretilmesi söz konusudur. Bu sebeple eserlerin konuları Türk ve İslam (Semavi dinler) kültürü, mitolojileri etrafında şekillenmektedir. Ancak sanatçı, çoğunluğu yazma eserler içerisinde kalan bu minyatürleri, alıcısı ile ulaştırma yolunda yeni bir yöntem izlemiş ve çerçeve içerisinde sergilenen bir hale getirmiştir. İşlevsel olarak da minyatürlerin özünü bozmuş, onları tarot destesine çevirerek birer fal bakma, kehanette bulunma aracına dönüştürmüştür.

Seri'de toplam 71 adet minyatür yer almaktadır. Bu minyatürlerin 40 tanesinde hayvan tasvirlerinin yer aldığı görülmüştür (bkz. Tablo 1). Çoğu birden fazla kez tekrarlanmış ve 21 tanesi gerçek, 3 tanesi fantastik olmak üzere 24 farklı hayvan türü belirlenmiştir. Bunlar; kuş (genel), leylek, tavus kuşu, karga, ördek, güvercin, (telli) turna, harpi (fantastik), at, balık, yılan, ejderha, keçi, koç, geyik,

⁷ Sanatta ve sanat tarihinde sanatçıların önceden var olan eserleri, kendi sanatsal üretimlerinde orijinalin çok az dönüşümü ile kullanma pratiğini ifade eder; temellük.

aslan, fil, deve, köpek, kurt, akrep, burak (fantastik), kentaur (fantastik), karıncayiyen ya da tapirdir. Burak, kentaur, karıncayiyen ya da tapir Türk mitolojisinde karşımıza çıkmamaktadır.

Seri'de tasviri bulunan 21 tür hayvanın Türk kültüründe, mitolojisi ve inanç sistemlerinde kendisine yer bulduğu, çeşitli efsanelerde adının geçtiği belirlenmiştir. Tabii ki Türk mitolojisinde adı geçen hayvanlar bunlarla sınırlı değildir, pek çok hayvan Türk inanç sistemlerinde kendilerine irili ufaklı yer bulmuşlardır.

Neredeyse her inanç sisteminde görüldüğü gibi Türk mitolojisinde de hayvanlar pek çok görev üstlenmişlerdir. Tanrılar ya da ilah/ilahelerle insanlar arasında köprü olmuşlar, hatta ilah/ilahelerin ya da tanrının yeryüzündeki zoomorfik tasavvurları olarak düşünülmüşlerdir. Türk inanç sistemi içerisinde birçok hayvan Şamanların göğe çıkmalarında ya da yer altına inmelerinde ve kutsal ruhlarla iletişim kurmalarına rehberlik etmişlerdir. Aynı zamanda hayvan-ata ya da hayvan-ana olarak da kimi hayvanlar çok büyük saygı görmüşlerdir.

Türk inanç sisteminde hayvanlar soyut kavramların somutlaştırılmış birer simgeleri olmuşlardır. İyilik, güç, kudret, zenginlik, refah gibi olumlu kavramların yanı sıra kötülük, şeytan, uğursuzluk gibi olumsuz kavramları da sembolize etmişlerdir. Efsane, destan ve hikâyelerde hayvanlar bazen dost, yol gösterici, bazen de alt edilmesi gereken bir düşman olarak betimlenmişlerdir. Bu sebeple hayvanlar saygı ve sevgi duyuldukları kadar, zaman zaman çekinilen birer canlı olmuşlardır.

Doğayla sürekli iç içe olan, geçimlerinin çoğu hayvancılığa bağlı olan, günlük yaşamlarında sürekli hayvanlarla ilişki içerisinde olan eski Türkler; bu sosyal ve kültürel yapılarıyla paralel olarak hayvanlara çok fazla mana yüklemişlerdir. Kökeni Paleolitik çağlara kadar inen bu insan-hayvan ilişkisi, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da devam etmiştir. Bir kısım inanışlar halk kültürüne dönüşmüş, bir kısmı İslamiyet ile harmanlanmış, bir kısmı ise olduğu gibi korunmuş ve böylelikle günümüze kadar taşınmıştır.

Türk mitolojisi ve inanç sistemlerinin etkisi Modern ve çağdaş Türk sanatıyla beraber de yalnızca gündelik hayatta değil, sanatta da varlığını korumaya, süreklilik göstermeye devam etmektedir. Çalışmaya kaynaklık eden Falname Serisi ve sanatçısı CANAN, bu devamlılığı gözler önüne seren öne çıkan iş ve sanatçılardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm bunlar göz önüne alındığı zaman açıkça görülebilmektedir ki; Türk kültürünün en ayrılmaz parçalarından biri olan mitolojisi, bir biçimde Türklerin yaşayışını ve sanatsal üretimlerini binlerce yıldır etkilemektedir ve etkilemeye devam edecektir.

Eserin Adı	Hayvan Tasviri (Gene)	Kuş (Gene)	Leylak	Tavus kuşu	Karga	Ördek	Güvercin	Telli Tuzna	Harpi	At	Ejderha	Balık	Yılan	Keçi	Koç	Geyik	Aslan	Fil	Deve	Köpek	Kurt	Akrep	Burak	Kentaş	Karmaca yiyen/ Tapır	
1 Güneş, Ay 1	Yok																									
2 Ay	Yok																									
3 Balık 1 (Pisces)	Var												+													
4 Şahmeran	Var	+											+													
5 Melek 1	Yok																									
6 Aşklar 1	Yok																									
7 Melek 2	Yok																									
8 Güneş, Ay 2	Var														+											
9 Kuşlar 1	Var	+	+	+			+	+	+																	
10 Göz	Yok																									
11 Cın 1	Yok																									
12 Aşklar 2	Yok																									
13 Burak 1	Var																							+		
14 Karga	Var				+																					+
15 Balık 2 (Fish)	Var												+													
16 Çiçek 1	Yok																									
17 Aşklar 3	Var	+																								
18 Geyik 1	Var																+									
19 Denge	Yok																									
20 Kızlar 1	Yok																									
21 Kader Çarkı	Yok																									
22 Cın 2	Yok																									
23 Yılan	Var												+													
24 Köpek	Var																					+				
25 Denizkızı (Siren)	Yok																									
26 Kardeşler	Var																									
27 Yay (Sagittarius)	Var																									+
28 Kız 1	Yok																									
29 Ejderha 1	Var																									
30 Kuş 1	Var	+								+																
31 Kıyamet	Yok																									
32 Akrep	Var																								+	
33 Gemü	Var	+																								
34 At 1	Var																									
35 Cın 3	Yok																									
36 Melek 3	Yok																									
37 Kızlar 2	Yok																									
38 Yay 2 (Sagittarius)	Var																									+
39 Ejderha 2	Var																									
40 Aşklar 4	Yok																									
41 İnsan	Yok																									
42 Eller	Var	+																								
43 Aşklar 5	Yok																									
44 Melek 4	Yok																									
45 Çiçek 2	Var	+																								
46 Cın ve Aslan	Var																									
47 Altın Kuş	Var																									
48 Cın 4	Yok																									
49 At 2	Var																									
50 Kuş 2	Var																									
51 Kuşlar 2	Var																									
52 Koç (Aries)	Var																									
53 Kız 2	Yok																									
54 Geyik 2	Var																									
55 Aslan	Var																									
56 Kız 3	Yok																									
57 Dünya	Var	+																								
58 Ağaç	Yok																									
59 Erkek	Var																									
60 Keçi	Var																									
61 Kuş 3	Var																									
62 Çadır	Var	+																								
63 Yaratık	Var																									
64 Melek 5	Yok																									
65 Burak 2	Var																									
66 Aşklar 6	Yok																									
67 Kargalar	Var																									
68 Kız 4	Yok																									
69 Şans	Var																									
70 Oğlan	Yok																									
71 Balık 3 (Fish)	Var																									

Tablo 1: Falname Serisi eser tablosu

KAYNAKÇA

- Alptekin, M. (2021). Türk Mitolojisinde Hayvan Sembolizmi Çerçevesinde "Deve". *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 236-244.
- And, M. (2018). *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları*. (M. S. Koz, Dü.). Yapı Kredi Yayınları.
- Bayat, F. (2005). *Mitolojiye Giriş*. Karam Araştırma ve Yayıncılık.
- Beydili, C. (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (E. Ercan, Çev.) Yurt Kitap-Yayın.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi (Oğuzların-Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi)*. (R. Özbay, Çev.) BilgeSu yayıncılık.
- CANAN. (2010). *Please note that I have changed my name from Canan Senol to CANAN*. Mayıs 2022 tarihinde <http://www.cananxcanan.com/> adresinden alındı
- CANAN. (2020, Aralık 31). *1+1 I CANAN ile tarot sanatı ve 2021'in falı I Şahmeranun şifası, geyiğin sezgisi* [Video]. (A. Olcan, & A. Oğuz, Röportajı Yapanlar) 1+1 Express. Ağustos 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=7rSNvMM0tho&t=345s> adresinden alındı

- CANAN, & Toprak, F. A. (2020). *Çevrimiçi Söyleşi - CANAN ve Filiz Adıgüzel Toprak* [Video]. (G. Özkara, Röportaj Yapan) Pera Müzesi. Ağustos 2022 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=h2K0YrlvMmw> adresinden alındı
- Ceylan, Ö. (2011). *Tavus*. Eylül 2022 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/tavus> adresinden alındı
- Çatalbaş, R. (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi. *Turan-Sam*, 3(12), 49-60. Eylül 2022 tarihinde <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423931527.pdf> adresinden alındı
- Çoruhlu, Y. (2012). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. Kabalıcı Yayıncılık.
- Durabilmez, B., & Tekin, F. (2020). Kazan-Tatar Türklerinin Halk Anlatılarında 'Yılan', 'Ejderha' ve 'Yuha'. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 124(245), 307-325.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. Kabalıcı Yayınevi.
- İnal, G. (1995). *Türk Minyatür Sanatı*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kaşgarlı Mahmûd (2005). *Divânü Lugâti't-Türk*. Kabalıcı Yayınevi.
- Kurnaz, C. (1998). *Hüma*. Eylül 2022 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/huma> adresinden alındı
- Küçük, S. (2010). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. *bilig*, (54), 185-210.
- Mahir, B. (2018). *Osmanlı Minyatür Sanatı*. Kabalıcı Yayıncılık.
- Ögel, B. (1993a). *Türk Mitolojisi* (Cilt 1). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1993b). *Türk Mitolojisi* (Cilt 2). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (M. Y. Sağlam, Çev.) BilgeSu Yayıncılık.
- Roux, J.-P. (2006). *Şamanizm*. (İ. Birkan, Çev.) İmge Kitabevi Yayınları.
- Tanındı, Z. (1996). *Türk Minyatür Sanatı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (33), 221-281.
- Tüzinoğlu, A., & Özkara, G. (2020). Minyatür 2.0: Güncel Sanatta Minyatür. A. Tüzinoğlu, G. Özkara, B. A. Ersöz, Y. Ülgen, & U. Soley (Ed.), *Minyatür 2.0: Güncel Sanatta Minyatür* içinde. Pera Müzesi Yayını.
- Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*. Düşünen Adam Yayınları.
- Uzun, M. İ. (1995). *Falname*. Ağustos 2022 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/falname> adresinden alındı
- Yılmaz, P. Ü. (2010). Canan Şenol'un Yapıtlarından Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Okuması. *Yedi DEÜ GSF Dergisi*, (4), 125-134.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları:

Birinci yazar: %100

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions:

First Author: %100

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.